

Сем гадоў у ЦК, і не толькі

Раманізаваная аўтабіяграфія Уладзіміра Гніламёдава

Некалькі гадоў таму часопіс «Полымя» апублікаваў раман-дзённік Уладзіміра Гніламёдава «Сем гадоў у ЦК». У адрозненне ад іншых твораў пісьменніка, таксама папярэдне надрукаваных у нашым магістральным літаратурным часопісе, раман-дзённік пакуль яшчэ не пабачыў свет асобнай кнігай. А ён таго варты.

Таццяна СТУДЗЕНКА,
кандыдат філалагічных
наук, дацэнт

Перад намі аўтабіяграфія пісьменніка, чые раманы «аб Прусцы» («Уліс з Прускі», «Расія», «Вяртанне», «Валошкі на мяжы», «Вайна», «Пасля вайны») увойдуць у класічны фонд беларускай літаратуры. А як інакш кваліфікаваць тое, што стаіць упоравень з найбольш адметнымі яе ўзорамі? І не толькі яе. Калі мы пакуль што не кваліфікуем раманы адпаведна, то толькі з-за таго, што нязвыкла гэта рабіць: твораў такога ўзроўню не з'яўлялася ў нас з часоў першай трэці XX стагоддзя. Варта толькі ўспрымаць іх аўтэнтычна задуме, г.зн. цалкам, адным непадзельным эпасам. Гэта вымагае пэўнай канцэнтрацыі, не вельмі пашыранай у час татальнай сінкрэзы, бязмежнай размаітасці думак і спраў.

Тут прыхаванае тлумачэнне другой падставы вартасці твора, эмацыянальны падмурак якога – спакой і разважлівасць, псіхалагічныя перадумовы цэльнасці і яе ўспрымання, урэшце – настрою, светапогляду, жыццёвай практыкі чытача-сучасніка.

ПРА АЎТАРА

СТУДЗЕНКА Таццяна Святаславаўна.

Нарадзілася ў Мінску. У 1990 годзе скончыла Мінскі тэхналагічны тэхнікум, у 1996 годзе – Беларускае дзяржаўнае педагагічнае ўніверсітэт імя М. Танка, у 2000 годзе – аспірантуру гэтай ВНУ. З 2002 года працуе на факультэце журналістыкі (цяпер – Інстытут журналістыкі) на кафедры замежнай журналістыкі і літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Кандыдат філалагічных навук (2002), дацэнт (2008).

Аўтар дзвюх манаграфій, больш як 20 артыкулаў па праблемах літаратурнай тэорыі, амерыканскай, французскай, беларускай літаратур.

Сфера навуковых інтарэсаў: тэорыя літаратуры, літаратурныя ўзаемазвязі.

«Захаваць раўнавагу паміж лозунгам і жыццём...»

Ёсць і яшчэ адна ўмова цэльнасці прэзентацыі досыць незвычайнай зараз тэмы (маўляў, якое там ЦК?..). Раман-дзённік трымае асноватворная думка пісьменніка, паўсюдны вызначальны пафас-настрой: усхваляванасць ва ўспрыманні штодзённай рэчаіснасці, шчырая цікавасць і прыязнасць да яе. Справа не толькі ў тым, што панаванне пэўнага настрою абумоўлівае мастацкую завершанасць, эмацыянальную вызначанасць тэксту: цікавасць сама спараджае цэльнасць, бо выключае асіметрыю, пераважанне аднаго факта ці кантэксту над іншымі. Цікавае сёння не супрацьстаіць цікаваму ўчора і правядзе нітэчку цікавасці шмат да чаго ў заўтрашнім дні.

Калі існуе такое шчырае стаўленне, то і «ЦК» будзе «раманам»! «Страшэнна цікава, як гэта яны тут усім кіруюць» (11.2.1969 г.) – уражанне малодшага навуковага супрацоўніка Інстытута літаратуры АН БССР У. Гніламёдава падчас першага візіту ва ўрадавую ўстанову з нагоды прапанавання ў ёй пасады («функцыі», як іранічна заўважана аўтарам). Функцыя інструктара ЦК, куратара Саюза пісьменнікаў, патрабавала сачыць за літаратурным працэсам, глядзець, «ці не дапускаюць <пісьменнікі> якой двухсэннасці». «Глядзець» трэба было ў літаратурна-мастацкіх выданнях, падчас асабістых наведванняў

Саюза пісьменнікаў, працуючы з лістамі чытачоў і г.д. У выкананні інструктарам сваіх абавязкаў уражае пільнасць да карэктнасці ўзаемаацэнак літаратараў – пазіцыя, абумоўленая тактоўнасцю і пачуццём справядлівасці.

Прызнаюся, нягледзячы на шчыра рэманізаванае «ЦК», карцела думка: трэба ж – пра што піша! Няма «ЦК» – і дзякуй богу, навошта гэты зараз нефарматны яго прывід?! Але чыталася далей і ўсё больш яркава паўставала неабыхавасць пісьменніка – да партыі і да сябе, неабыхавасць, з якую з самага пачатку выкладзены «тэзіс»: «Партыйную пазіцыю я падзяляю» (11.2.1969 г.). Відавочна, што гэтыя словы не сфармуляваны раптам, па загаду-інструкцыі «зверху», яны прыняты разважліва і асабіста: «...А я – партыйны чалавек ці не? Думаю, што партыйны, але, мне здаецца, не масавы... Не чалавек гурту, а хутчэй сам па сабе» (6.6.1969 г.). Партыйнасць і індывідуальнасць, партыйнасць і нефармальнасць партыйнай прыналежнасці, дастатковая вольнасць і самастойнасць, годнасць пачування «партыйца» – такое сустрэнеш не часта.

Дзякуючы адказна ўсвядомленай камуністычнай партыйнасці знойдзем і дакладнае яе тлумачэнне. Вось аўтарскі досвед: у 1973 годзе на міжнароднай канферэнцыі пісьменнікаў і крытыкаў у Берліне У. Гніламёдаву давалося выказацца пра тое, што асабіста ён у сацыялістычным рэалізме лічыць галоўным сацыялістычны ідэал, а не абстрактную, «чыстую» партыйнасць, за якую выказаўся адзін з выступоўцаў. Мяркуем самі, ужо па-за тэкстам: уласна партыйнасць (любая) ёсць падстава ангажаванасці і таму пэўнай абмежаванасці, у той час як ідэал, у дадзеным выпадку ідэал сацыялістычны, – невычарпальны выток жыццёвай творчасці.

Думка аўтара атрымае пацвярджэнне ў апаведзе пра рабочую паездку беларускіх пісьменнікаў у Докшыцкі раён, дзе прапанавалася атрымаць творчае натхненне ў адпаведным напрамку: «У мінулым гэта... адзін з самых бедных раёнаў рэспублікі. Зямля – няўдобіца, камяні... Цяпер змаганне з імі павялі шырокім фронтам, і, здаецца, камяні адступілі. <...> Ульяна Крышталевіч (першы сакратар Докшыцкага райкама КПБ. – Аўт.) з былой парабчанкі, пастушкі вырасла ва ўмовах Савецкай улады ў палітычнага

і грамадскага дзеяча» (15.6.1973 г.). Вось ён, здзейснены сацыялістычны ідэал: працтварэнне і чалавек-творца – свайго лёсу і лёсу краіны.

Нядзіўна, аднак, што партыец-асоба бачыць партыю досыць крытычна, іранічна і нават саркастычна, а часам і з сапраўдным болям: «Старыя партыйцы... здзіўляюць палымнасцю сваіх прамоў. Нядаўна слухаў абкомаўскага дзеяча Івана Фраловіча. Ён з такой жарсцю агітаваў за ўгнаенне палёў, што падскоквала перад ім трыбуна... Хоць пытанне, здавалася б, яснае... Гэта, я думаю, бальшавіцкі стыль» (23.11.1969 г.). «Часам можна пачуць выраз “дрымучая свежасць думкі”. Ён, па-мойму, не блага стасуецца да нашага “кола ідэй»» (12.2.1971 г.). «Партыя і дзяржава ў нас адно цэлае. Адна і часта, на жаль, не вельмі прыхільная да чалавека сіла» (6.6.1969 г.). «Фактычна асенні паўтор першамайскага свята. Яно такое ж казённа-масавое» (7.11.1969 г.) – пра дэманстрацыю 7 лістапада.

Прамільгнула думка пра больш позняе, нават сучаснае паходжанне прыведзеных назіранняў. Бо ці магчыма было тады выказаць такое, нават у асабістым дзёніку?! Але падобным меркаванням не варта даваць ходу, бо тады, можа, і не пісаў, а не бачыць не мог. Адпаведныя думкі-бачанні данесены да нас цяпер як жывое павебра мінулае, але, безумоўна, нашай гісторыі.

«Агат носяць філосафы...»

Аўтару, зразумела, цікавы не толькі «ЦК», але і жыццё, соцыум увогуле. Крануў такі эпізод: за сцяной гасцінічнага нумара аўтар чуе гаворку маскоўскіх крытыкаў В. Кожынава і А. Міхайлава (легендарныя асобы ў літаратурных колах!): пасля семінара творчай моладзі яны «не паразумеліся» з беларускімі літаратарамі і «ў сваім нумары выпівалі адны». «Слоў не разабраць, але водгалас магутны. Тосты і вершы. Звіняць чаркі і чытаюцца вершы. Цютчаў: “Умом Россию не понять...”, потым яшчэ і яшчэ. ...Я нават пазайздросціў. Я таксама люблю вершы, але, відаць, не ў такой ступені і не з такой раскаванасцю духу. Беларус» (10.12.1969 г.). Здаецца, «зайздрасць» – да адкрытай і нязмушанай блізкасці духу гэтаксама, як і да яго раскаванасці. Яшчэ эпізод – наконт цэкоўскіх рыбакоў-фанатаў:

«Мне б з імі, але дзеля гэтага трэба... на ўсё астатняе забыцца» (25.12.1969 г.). Мы дакладна не ведаем, што гэтае «ўсё», але, калі размова ідзе ў тым ліку аб працы філолага, то стрыманае імкненне да забавы ў вольную часіну цяжка не зразумець: справа філолага не з тых, што скончваюцца пасля «званка», але ж які цікавы свет і па-за філалогіяй...

Асобнае рэчышча – назіранні за прыродным светам. Характэрна, што індустрыяльны Мінск не становіцца перашкодай успрымання прыроднага наваколля. Больш таго: горад бачыцца натуральным працягам сялянскага свету, звыклых сялянскіх выяў. Каля сваёй аднапакаёвай кватэры на вуліцы Фабрычнай наваёл з задавальненнем прыкмячае бярозы і рабіны (маўляў, на дзедзай сядзібе іх не ставала), чуе рух недалёкай чыгункі, ловіць у паветры патыханне брагай з боку адпаведнага завода: «Усё гэта – беларускія матывы» (27.9.1969 г.). Тут не проста раўнавага гарадской і сялянскай свядомасці, а сведчанне раўнавагі ўвогуле, анталагічнай раўнавагі. Што, як не яе адсутнасць, спарадзіла калісьці бездань антыўрбаністычнай літаратуры, асабліва на мяжы XIX–XX стагоддзяў, у час паскоранай урбанізацыі?

Можа падацца нечаканым, але адзначаныя ўражанні штурхаюць закрануць тэму «Літаратура і філасофія». Письменнік Гніламедаў – філосаф, нават паводле ўласнай непасрэднай ідэнтыфікацыі: у Індыі, дзе пабываў у 1974 годзе, «хацеў купіць пярсцёнак з агатам, але не было за што. Шкада, агат носяць філосафы» (3–20.11.1974 г.). Цікаваць да свету, здзіўленне перад багаццем яго праяў – водсвет таго някупленага пярсцёнка: менавіта здольнасць здзіўляцца і творыць філасофію. «І цяпер, і заўжды людзі пачыналі філасофстваваць зыходзячы са здзіўлення» (Арыстоцель). М. Хайдэгер таксама лічыў, што філасофія пачынаецца з настрою – са здзіўлення, страху, заклапочанасці, зацікаўленасці або радасці, і такі настрой звязвае жыццё з мысленнем.

Сімвалічна, што ў тым жа 1974 годзе У. Гніламедаў звяртае ўвагу на думкі М. Хайдэгера пра мову – у час, калі на савецкай прасторы яшчэ не «займаліся» мэтрам анталагіі, а на Захадзе яшчэ не была асэнсавана яго вызначальная роля ў філасофіі XX стагоддзя. «Прачытаў цытату

з невядомага мне нямецкага філосафа Хайдэгера: “Мова ёсць дом быцця”, “мова – самае поўнае адлюстраванне жыцця народа, яго характару”» (4.5.1974 г.). Словы гэтыя, сапраўды, – таямніца, якая будзе больш ці менш высветлена ўжо ў XXI стагоддзі, але не дзіва, што яны бяруць за жывое героя-апавядальніка, бо маюць самую непасрэдную сувязь з яго ўласным стаўленнем да свету. Калі нам усё цікава, то мы ўсё сапраўды бачым, прыкмячам, заўважаем і нейкім чынам асэнсоўваем, карыстаючыся мовай. Праз заўважанне-маўленне раней незаўважанае-неназванае пачынае значыць і быць. Вось мова і «дом быцця». Так што ўвага У. Гніламедава да жывой мовы, таксама зафіксаваная ў дзённіку, – зусім невыпадковая: «чуў выраз», «пачуў у лазні», «пачуў прымаўку», «пачуў... слова, але не магу даўмецца, што яно значыць», – чуласць да быцця, з’яўленага ў слове, разам з адсутнасцю філалагічнай фанабэрыі ўсезнаўства і «моваўласніцтва».

«Каб калі пра гэта напісаць!..»

Мяне ўжо даўно цікавіла пытанне: літаратуразнавец і крытык У. Гніламедаў займаўся пераважна паэзіяй, напісаў пра яе каля дзясятка кніг і сотні артыкулаў; як жа тады Гніламедаў-творца аддаў перавагу прозе? Мяркую так: з пачуцця ўнутранага лірызму калісьці будучы письменнік прысвяціў сябе паэзіі, але, прывыкшы «спяшацца не спяшаючыся», «заўсёды разгледваючыся па баках», зрабіў гэта «абачліва» – як навуковец і крытык. І тыя ж якасці фундаментуюць яго ўрэшце як творцу прозы – буйной, эпічнай, панарамнай.

Прыцягнула ўвагу адзначаная ў дзённіку задума падрыхтаваць артыкул пра нашу паэзію, пачынаючы з 1920-х гадоў, абмяжоўваючыся выключна назвамі кніг. «Упэўнены, што назва зборніка, яго загаловак, дае дакладнае, цудоўнае ўяўленне пра стыль, паэтыку, сувязь са сваім часам. За ўсім гэтым відаць і аўтар» (18.10.1969 г.). План артыкула застаўся не здзейсненым (надта шмат патрэбна было пісаць дакладаў і выступаў «таварышам» на версе), але намер спраўдзіцца ў выдатнай здольнасці ствараць назвы ўласных твораў: лапідарна-грунтоўныя («Расія», «Вяртанне», «Вайна») і вытанчана-

асацыятыўныя («Уліс з Прускі», «Валошкі на мяжы»).

Што і казаць: літаратуразнаўства, крытыка і нават «пісарства» ў ЦК былі выдатнымі «літінстытутамі», школамі творчасці. І дзённік таксама: у ім ёсць шмат кавалкаў агульнатэарэтычнага зместу, у якіх функцыянер ЦК нібы накідвае будучыя выступы (запіскі, даклады), крытык нібы плануе артыкулы, і ёсць сюжэтныя замалёўкі (эпізоды з уласнага або іншага прыватнага жыццёвага вопыту). Апошнія чытаюцца як мастацкія эпізоды.

У другой палове рамана-дзённіка ўсё яснаей навідавоку пісьменніцкія парывы аўтара. У іх адчуваеш балючую скаргу на ўціск часу, які не даваў пісаць пра ўсё вартае пісьменства. Такой вартасцю перадусім быў лёс сваякоў, роднай вёскі і краю. У часы звышпаскоранай індустрыялізацыі вёска здавалася амаль прывідам мінулага, зданню, якая хутка знікне, растворуцца ў бягучай без аглядкі гісторыі. За край, славыты край Брэстчыны, таксама адчувалася трывога: напаўзабытая гісторыя айчынных славуцасцей – урэшце забыты край, нічыйны край, ніякі край. Менавіта такое хваляванне спарадзіла наступны дзённікавы запіс: «Твардоўскі, між іншым, сказаў, што толькі тое застанеца ў гісторыі, што атрымае пацвярджэнне ў літаратуры» (24.12.1971 г.), – словы падтрымкі яшчэ не канчаткова акрэсленай уласнай творчай перспектыве і словы-мандат на яе здзяйсненне.

Канкрэтызацыі і «крышталізацыі» творчых імкненняў паспрыяла, здаецца, і памяць пра вайну – памяць уласная і калектыўная, народная. У 1973 годзе выйшаў раман Івана Чыгрынава «Плач перапёлкі», дзе, паміж іншым, ёсць эпізод з пачаткам вайны на Магілёўшчыне. «У нас <на Брэстчыне> ўсё было інакш. Нямецкія матацыклісты з'явіліся ў Камянцы... ужо к абеду 22 чэрвеня. Каб калі пра гэта напісаць!» (3.5.1973 г.). Праз 30 гадоў пасля вызвалення Беларусі У. Гніламёдаў занатоўвае ўспаміны аб прыходзе Чырвонай арміі ў знішчаны акупацыяй родны Кругель. «Можа, калі-небудзь пра гэта напішу» (28.3.1974 г.), – абагульненне панарамнага палатна, сапраўды вяртага мастацкага ўвасаблення-здзяйснення. У 1975 годзе – ізноў пра вайну: «22 чэрвеня. Самы доўгі дзень. У гэты дзень пачалася вайна і разам з ёй маё ваеннае дзяцінства.

Можа, калі і раскажу, што тады адбывалася» (22.6.1975 г.). Перад намі – вызначальныя эпізоды рамана «Вайна» (у часопіснай публікацыі – «Ліхалецце»), але на шляху да пятага твора сямейна-гістарычнай сагі аўтара – з уласцівымі яму паслядоўнасцю, цэльнасцю, развагай – давадзецца стварыць велізарную папярэднюю карціну жыцця сваёй сям'і і аднавяскоўцаў ад 1900 года. Творы-помнікі традыцыйнай беларускасці...

Дарэчы, «Вайна», выдадзеная асобнай кнігай у мінулым годзе, яшчэ чакае ацэнкі, адпаведнай свайму значэнню. Надзвычай важка заўвага для яе ўспрымання: «Я ўпэўнены, што імкненне захаваць уласнае жыццё ў страшэнных абставінах не менш годная і цяжкая справа, чым памерці, са зброяй у руках абараняючы іншых. Калі, зразумела, выжываючы чалавек не становіцца нягоднікам, здраднікам, забойцам» (22.6.1975 г.). У рамана «Вайна» няма і грама класічнага задору і пафасу – «За Радзіму, за Сталіна!», як няма і агульнай ганьбы савецкасці, сталінізму і г.д. Такая асаблівасць і абумоўлівае, на наш погляд, навізну трактоўкі партызанскай тэмы і гісторыі акупацыі Заходняй Беларусі. Для апошняга важкі наступны акцэнт: у асноўнай масе сяляне і не думалі рвацца на фронт ці ў партызаны. Мабілізацыя першых дзён вайны іх не закранула (вельмі хутка прасунуўся вораг), і большасці ў галаву не прыходзіла кідаць гаспадаркі і сем'і («Не ўсім па лесе бегаць, нехта павінен і хлеб сеяць»). Іншая справа, што асобы з найбольш развітым маральным пачуццём адчувалі агіду ўласна з-за факту заваявання роднай зямлі, менавіта іх зямлі, іх краю.

Фінал рамана-дзённіка – найбольш пераканаўчае пацвярджэнне сур'ёзнасці адзначаных урыўкамі пісьменніцкіх намераў: пакідаючы ЦК, прыняўшы прапанову пасады намесніка дырэктара Інстытута літаратуры Акадэміі навук БССР, У. Гніламёдаў піша заяву ў Літфонд, каб наведаць Куйбышаў. «Маю пісьменніцкі інтарэс і нават душэўную патрэбу з'ездзіць туды... Хачу напісаць пра аднавяскоўцаў, якія апынуліся тут у лістападзе 1915 г.» (3.6.1976 г.).

Цяпер – напісана. І ўласным досведам паказана: спяшайцеся, людзі, не спяшаючыся. Аглядаючыся па баках. Тады ваша жыццё сапраўды будзе – ваша. ■